

ตำนานหนองเล็งทราย : อนุภาคและบทบาทที่มีต่อชุมชนบ้านสันขวาง
ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา¹

The legend of Nong Lang Sai : the motifs and roles toward
the Ban San Kwang community, Si Toi, Mae Chai, Phayao

Received: September 9, 2020; Revised: September 21, 2020; Accepted: September 22, 2020

จิรภิญญา คำเผ่า², ตูลาภรณ์ แสนปรน³

Jirapinya Khampao, Tulaporn Saenpron

บทคัดย่อ

ตำนานหนองเล็งทราย อนุภาคและบทบาทที่มีต่อชุมชนบ้านสันขวาง ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอนุภาคในตำนานหนองเล็งทรายที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนบ้านสันขวาง ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา และศึกษาบทบาทหน้าที่ของตำนานหนองเล็งทรายที่มีต่อชุมชนบ้านสันขวาง ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา การศึกษาค้นคว้าวิจัยศึกษาโดยใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีอนุภาค และกรอบทฤษฎีบทบาทหน้าที่

ทั้งนี้ผู้วิจัยศึกษารวบรวมตัวบทตำนานหนองเล็งทราย จากตำนานประเภทลายลักษณ์ และมุขปาฐะสามารถรวบรวมตัวบทได้ 3 เรื่อง 6 ส่วนวน ได้แก่เรื่อง 1. ตำนานหนองเล็งทรายลุ่ม ตัดตอนจากเหตุการณ์ตำนานเชียงแสนฉบับพระธรรมวิมลโมลี (2538 : 174-106) (ลายลักษณ์ 1 ส่วนวน) 2. นิทานพื้นบ้านเมืองพะเยา (ลายลักษณ์ 1 ส่วนวน) และสอดคล้องกับข้อมูลมุขปาฐะ พระโสภณพัฒน์นอม (นามเดิมศรีเหล่า) (1 ส่วนวน) 3. ตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) ข้อมูลมุขปาฐะ (3 ส่วนวน) แหล่งข้อมูล นายยอดชัย มะโนใจ นายกองแก้ว ใจวงศ์ และนายเหล่า มะโนใจ

จากการศึกษาพบว่า อนุภาคของตำนานหนองเล็งทรายมี 2 อนุภาค ได้แก่ อนุภาคเหตุการณ์ และอนุภาคสถานที่โดยอนุภาคเหตุการณ์ ที่พบคือ เหตุการณ์กินปลาไหลเผือก เหตุการณ์เมืองลุ่ม พบว่าลักษณะที่ใช้ร่วมกัน คือ อนุภาคของสัตว์สี่เผือก เหตุการณ์ภัยธรรมชาติ มีเหตุการณ์ที่คล้ายกัน เริ่มด้วย

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระเรื่อง “ตำนานหนองเล็งทราย : อนุภาคและบทบาทที่มีต่อชุมชนบ้านสันขวาง ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา”

² นักศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง (Faculty of Humanities and Social Sciences, Lampang Rajabhat University), e-mail: earnjirapinya151241@gmail.com

³ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง (Faculty of Humanities and Social Sciences, Lampang Rajabhat University)

การกล่าวถึงสภาพบ้านเมือง วิถีชีวิต หลังจากนั้นชาวเมืองไปหาปลาไหลเผือก นำมาถวายท่านเจ้าเมือง หรือนำมาแบ่งให้คนในชุมชนกินทั่วทั้งเมือง หลังจากนั้นบ้านเมืองล่มสลายกลายเป็นบึง ลักษณะที่แตกต่าง กัน คือ เหตุการณ์ของแม่หม้ายโมโหเอาเท้าเหยียบหัวปลาไหลเกิดอาเพศ แผ่นดินถล่มจมกลายเป็นบึง และอนุภาคสถานที่ คือ ศาลเจ้าพ่อหนองเล็งทราย บทบาทหน้าที่ต่อชุมชนบ้านสันขวาง มี 3 บทบาท ได้แก่ บทบาทตำนานกับการอธิบายพิธีกรรม บทบาทในการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่นของตนในรูปแบบ จิตรกรรมฝาผนัง บทบาทด้านความเชื่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

คำสำคัญ: ตำนานหนองเล็งทราย, อนุภาค, บทบาท

Abstract

The purposes of the study were to study the motifs of Nong Lang Sai legend that occurred in Ban San Kwang community, Si Toi, Mae Chai, Phayao and to study the roles of Nong Lang Sai legend toward the Ban San Kwang community, Si Toi, Mae Chai, Phayao. The theoretical framework for particles and roles were used in this study.

The legend of Nong Lang Sai came from oral and written legends were compiled of three stories and six expressions.

The findings indicated that there were two motifs of the legend of Nong Lang Sai namely event and location. The event consisted of eating a white eel event and fall of the city event. White animal motifs were the shared characteristics of two events. Natural disaster event had similar events: it began with explaining the state of the city and the way of life. Then, the villagers went to find white eels to give to the governor or share with the community to eat throughout the city. After that, the city fell and it became a swamp. The different characteristics were the event of a widow who was angry and put her feet on the eel's head until it caused a disaster, and the land fell into a swamp. The location was Nong Lang Sai Shrine. There were three roles toward the Ban San Kwang community namely legend and ritual explanation, transmission of local history in the form of murals, and beliefs, holy people and holy locations.

Keywords: Nong Lang Sai, particles, roles

บทนำ

ตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) เรื่องเล่าที่ถูกถ่ายทอด สืบทอดในรูปแบบ “มุขปาฐะ” เป็นตำนานที่ถูกกล่าวขานมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเรื่องราวที่มีความน่าสนใจ ทั้งตำนานมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนเป็นตำนานเล่าเกี่ยวกับ เมืองหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข วันหนึ่งชาวบ้านได้ออกไปหาปลาได้พบปลาเหียนเผือกยักษ์(ปลาไหล) ขนาดตัวเท่าต้นตาล ได้นำไปถวายท่านเจ้าเมืองแต่ท่านเจ้าเมืองยังไม่ได้กิน มีแม่หม้ายเข้ามาขอส่วนแบ่ง ท่านเจ้าเมืองไม่แบ่งให้แม่หม้ายโมโหเอาเท้าเหยียบหัวปลาไหล หลังจากนั้นเกิดอาเพศภัยพิบัติ เหตุการณ์ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า แผ่นดินถล่ม เหลือเพียงหญิงแม่หม้ายที่รอดชีวิตอยู่คนเดียว สันดอนเพียงคนเดียวเมืองทั้งเมืองรอบๆ บริเวณสันดอนแม่หม้าย กลับพลิกจากเมือง ล่มจมกลายเป็นบึงเป็นโคกนาฏกรรม⁴ ทั้งนี้ตำนานหนองเล็งทราย เป็นตำนานที่มีลักษณะใกล้เคียงกับตำนานเมืองล่มในภาคอื่น ไม่ว่าจะเป็นตำนานหนองสระเรียม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ตำนานโยนกนคร อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดเชียงราย ตำนานเวียงหนองล่อง(จันจว้า) อำเภอมะจัน จังหวัดเชียงราย ล้วนเป็นตำนานที่เกิดขึ้นในภาคเหนือ อีกทั้งยังมีตำนานหนองหารน้อย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ตำนานผาแดง-นางไอ่ อำเภอนองหาร จังหวัดสกลนคร ที่เกิดขึ้นบริเวณภาคอีสาน มีเหตุการณ์ที่กล่าวถึง อนุภาคของการกินสัตว์สี่เท้า หลังจากนั้นเกิดการล่มสลายของเมือง กลายสภาพเป็นบึงอันกว้างใหญ่ มีการเล่าขานสืบทอดเป็นตำนานอันศักดิ์สิทธิ์ในปัจจุบัน

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า ตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) เป็นตำนานที่เล่าเกี่ยวกับปลาไหลเผือก หลังจากได้ปลาไหลเผือก บ้านเมืองเกิดเหตุการณ์ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า แผ่นดินถล่ม ทำให้เมืองล่มจมกลายเป็นบึงขนาดใหญ่ โดยสาเหตุของตำนานได้กล่าวว่า อาจเป็นอนุภาคของสัตว์สี่เท้า คนโบราณให้ความเชื่อว่าปลาไหลเผือกเปรียบเสมือนสัญญาณเตือนภัยในการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ และถือเป็นสัตว์อัศจรรย์สัตว์วิเศษยากที่จะพบเจอ หรืออาจมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับแม่หม้าย เนื่องจากคนโบราณเชื่อว่าแม่หม้ายเป็นหญิงปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม จริยธรรม เป็นผู้มีความเป็นพิชชอย่าให้ได้แข่งหรือเกลียดชังใคร จะทำให้เกิดอันตรายแก่ชีวิตของคนนั้น(อ้างถึงแม่หม้ายในตำนานหนองเล็งทราย) อย่างไรก็ตามผู้วิจัยประสงค์ศึกษาตัวตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) อนุภาคและบทบาทที่มีต่อชุมชนในพื้นที่หมู่บ้านสันขวาง ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา

การทำวิจัยในครั้งนี้นับเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้านสันขวางเนื่องจากตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) เป็นการเล่าสืบต่อกันมาในลักษณะของ “มุขปาฐะ” มีเพียงภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังวัดที่วัดโพธาราม ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ทั้งยังเป็นเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดจากปราชญ์ชาวบ้านหรือชาวบ้านบางกลุ่มเท่านั้น จึงมีแนวโน้มที่จะเสี่ยงสูญหายไปตามตัวบุคคล และถูกลืมไปตามกาลเวลา ผู้วิจัยประสงค์เป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมพัฒนาตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) ให้ออกมา

⁴ (ยอดชัย มะโนใจ, สัมภาษณ์ วันที่ 16 พฤศจิกายน 2562)

ในรูปแบบลายลักษณ์อักษร เพื่อให้คนรุ่นหลังได้นำไปศึกษาพัฒนาต่อยอดในการทำวิจัย อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์เรื่องเล่าตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) ให้คงอยู่

วัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย

1. เพื่อศึกษาอนุภาคในตำนานหนองเล็งทรายที่เกิดขึ้นในพื้นที่หมู่บ้านสันขวาง ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา
2. เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ของตำนานหนองเล็งทรายที่มีต่อหมู่บ้านสันขวาง ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่ การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาพื้นที่หมู่บ้านสันขวาง ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา เลือกเก็บรวบรวมข้อมูล รูปแบบที่เป็นลายลักษณ์ มุขปาฐะ สถานที่สำคัญ และสัมภาษณ์คนในชุมชน

ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยสามารถรวบรวมตัวบทตำนานหนองเล็งทราย จากตำนานประเภทลายลักษณ์ และมุขปาฐะสามารถรวบรวมตัวบทได้ 3 เรื่อง 6 ส่วนน ได้แก่เรื่อง

1. ตำนานหนองเล็งทรายล่ม ตัดตอนจากเหตุการณ์ตำนานเชียงแสนฉบับพระธรรมวิมลโมลี (2538: 174-106) (ลายลักษณ์ 1 ส่วนน)
2. นิทานพื้นบ้านเมืองพะเยา (ลายลักษณ์ 1 ส่วนน) และสอดคล้องกับข้อมูลมุขปาฐะพระโสภณพัฒน์นอม (นามเดิมศรีเหล่า) (1 ส่วนน)
3. ตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) ข้อมูลมุขปาฐะ (3 ส่วนน) แหล่งข้อมูล นายยอดชัย มะโนใจ นายกองแก้ว ใจวงศ์ และนายเหล่า มะโนใจ

วิธีดำเนินการวิจัย

จากการศึกษาตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) อนุภาคและบทบาทที่มีต่อชุมชนบ้านสันขวาง ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา โดยผู้วิจัยมีการดำเนินการดังต่อไปนี้

ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

รวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ตำนานหนองเล็งทราย ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องลงพื้นที่ภาคสนามเก็บรวบรวมข้อมูลตำนานหนองเล็งทราย

ขั้นวิเคราะห์ข้อมูลนำมาวิเคราะห์

ผู้วิจัยสรุปผลในรูปแบบตาราง และพรรณนาวิเคราะห์

ขั้นสรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยสรุปผลให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ คือ ศึกษาอนุภาค และบทบาทที่มีต่อชุมชน

ผลการวิจัย

จากการศึกษาดำเนินงานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) อนุภาคและบทบาทที่มีต่อชุมชนบ้านสันขวาง ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็น โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. อนุภาคของตำนาน จากการศึกษาเรื่องเล่าของปลาไหลเผือกใน 6 สำนวนพบว่า แต่ละสำนวนมีเรื่องเล่าที่คล้ายกัน แต่มีบางสำนวนที่มีเนื้อหาต่างกันไป คือ

1.1 อนุภาคเหตุการณ์

เหตุการณ์กินปลาไหลเผือก ตำนานพยายามอธิบายถึงสาเหตุของช่วงเหตุการณ์การกินปลาไหลเผือก โดยใช้อุภาคของสัตว์สี่เท้าเป็นอนุภาคหลัก ตำนานทั้ง 3 ตำนานที่กล่าวมามีช่วงเหตุการณ์สอดคล้องกัน เริ่มด้วยการกล่าวถึงสภาพบ้านเมือง วิถีชีวิต โดยความแตกต่างของอนุภาคในตำนานทั้ง 3 จะเริ่มจากชาวเมืองไปหาปลาไหลเผือก นำมาถวายท่านเจ้าเมือง หรือนำมาแบ่งให้คนในชุมชนกินทั่วทั้งเมือง ยกเว้นผู้เป็นแม่หม้ายเท่านั้นที่ไม่ได้กินปลาไหล

สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

อนุภาคเหตุการณ์กินปลาไหลเผือก	
เรื่อง	ช่วงเหตุการณ์
ตำนานหนองเล็งทรายลุ่ม	มีคนจับปลาเหยียนเผือกได้ตัวหนึ่ง
นิทานพื้นบ้านเมืองพะเยา	ชาวบ้านจับได้ปลาไหลเผือกยักษ์ตัวขนาดเท่าต้นตาล
ตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย)	วันหนึ่งชาวบ้านได้ไปหาปลา จับปลาเหยียนเผือกได้ตัวหนึ่ง

สำหรับอนุภาคต่อมาจะเป็นเหตุการณ์ที่ต่อจากอนุภาคแรก คือ

เหตุการณ์เมืองลุ่ม ตำนานพยายามอธิบายถึงสาเหตุการล่มสลายของบ้านเมือง ที่เกิดจากอนุภาคของปลาไหลเผือก โดยตำนานมีลักษณะของช่วงเหตุการณ์ของการล่มสลายที่คล้ายกัน คือ เกิดภัยทางธรรมชาติหลังจากที่คนในชุมชนได้กินปลาไหลเผือก แต่ที่แตกต่างจากเหตุการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น คือเรื่องตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) เหตุการณ์ไม่ได้ล่มสลาย เพราะกินปลาไหลเผือกแต่ล่มสลายเพราะแม่หม้ายเกิดอารมณ์โมโหเอาเท้าเหยียบหัวปลาไหล เกิดอาเพศ เมืองทั้งเมืองลุ่มจมนกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่เหลือเพียงสันดอนของแม่หม้ายเพียงผู้เดียวเท่านั้น

สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

อนุภาคเหตุการณ์เมืองลุ่ม	
เรื่อง	ช่วงเหตุการณ์
ตำนานหนองเล็งทรายลุ่ม	เกิดเหตุภัยธรรมชาติ
นิทานพื้นบ้านเมืองพะเยา	เกิดความอาเพศทางธรรมชาติ
ตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย)	แม่หม้ายโมโหเอาเท้าเหยียบหัวปลาไหลเกิดอาเพศแผ่นดิน ถล่มจมกลายเป็นบึง

1.2 อนุภาคเหตุการณ์สถานที่

อนุภาคเหตุการณ์สถานที่ พบเพียง 1 ตำนาน คือตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย) ซึ่งเป็นตำนานเกี่ยวกับเจ้าพ่อมั่งคั่ง เจ้าเมืองผู้ปกครองหนองเล็งทรายในอดีต เป็นบุคคลที่ผู้คนให้ความศรัทธา เคารพนับถือ หลังจากเหตุการณ์ล่มสลายของเมือง ไม่นานเจ้าพ่อมั่งคั่งสิ้นอายุขัยลง ชาวบ้านที่รอดจากเหตุการณ์เมืองลุ่มโศกเศร้า เสียใจเป็นอันมาก จึงอัญเชิญดวงวิญญาณท่านมาประดิษฐาน และสร้างศาลไว้บริเวณที่เกิดเหตุการณ์ก่อนการล่มสลายของเมือง เนื่องจากสถานที่ดังกล่าวไม่เกิดการล่มสลายจึงเป็นดอนตั้งศาลเจ้าพ่อหนองเล็งทรายในปัจจุบัน

สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

เรื่อง	ช่วงของเหตุการณ์สถานที่
ตำนานหนองเล็งทราย(ดอนแม่หม้าย)	- เจ้าพ่อมั่งคั่ง สิ้นอายุขัยลง ชาวบ้านได้อันเชิญดวง วิญญาณมาประดิษฐานไว้ที่ศาลกลายเป็นสถานที่ ศาลเจ้า พ่อหนองเล็งทรายในปัจจุบัน

จากการศึกษาอนุภาคของตำนาน เหตุการณ์กินปลาไหลเผือก เหตุการณ์เมืองลุ่ม เหตุการณ์สถานที่ พบว่า ลักษณะที่ใช้ร่วมกัน คือ อนุภาคของสัตว์สี่เผือก และเหตุการ์ณภัยธรรมชาติ มีเหตุการณ์ที่คล้ายกันคือ เริ่มด้วยการกล่าวถึงสภาพบ้านเมือง วิถีชีวิต หลังจากนั้นชาวเมืองไปหาปลาไหลเผือก นำมาถวายท่านเจ้าเมือง หรือนำมาแบ่งให้คนในชุมชนกินทั่วทั้งเมือง หลังจากนั้นบ้านเมืองล่มสลายกลายเป็นบึง ลักษณะที่แตกต่างกัน คือ เหตุการณ์ของแม่หม้ายโมโหเอาเท้าเหยียบหัวปลาไหลเกิดอาเพศ แผ่นดินถล่มจมกลายเป็นบึง

2. บทบาทหน้าที่ของตำนานต่อชุมชน จากการศึกษาตำนานเรื่องเล่าหนองเล็งทราย พบว่าตำนานเหล่านี้สามารถแบ่งบทบาทออกเป็น 3 บทบาท คือ

- 2.1 บทบาทตำนานกับการอธิบายพิธีกรรม
- 2.2 บทบาทในการถ่ายทอดเรื่องราว “ท้องถิ่น” ของตนในรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง
- 2.3 บทบาทด้านความเชื่อ

2.1 บทบาทตำนานกับการอธิบายพิธีกรรม

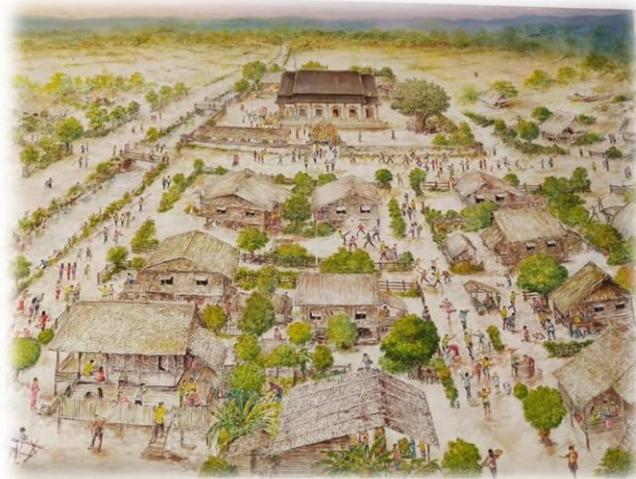
บทบาทที่สะท้อนจากตำนาน คือพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำของชุมชนรอบหนองเล็งทราย สะท้อนให้เห็นการเคารพต่อธรรมชาติ พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหนองเล็งทราย เป็นการสร้างสำนึกร่วมของชาวบ้านเพื่อตอบสนองสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยดูแลรักษาหนองเล็งทรายให้คงอยู่กับชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีประเพณีสืบทอดมาของหนองเล็งทราย โดยการนำพุทธประวัติ ประยุกต์เข้ากับพิธีกรรมทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน ซึ่งมีรากฐานมาจากสืบทอดมาของและสืบทอดมาคน ที่มีคุณค่าและความหมายต่อชาวบ้าน นอกจากเป็นการเรียกขวัญกำลังใจกับคืนมาแล้วยังก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูล และร่วมกันแก้ไขปัญหาเกิดความเลื่อมใส เคารพต่อพิธีกรรม เลี้ยงผีขุนน้ำประเพณีนี้ยังสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

2.2 บทบาทในการถ่ายทอดเรื่องราว “ท้องถิ่น” ของตนในรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง

เรื่องราวภาพวาดเหตุการณ์ตำนานหนองเล็งทราย เป็นเรื่องราวเหตุการณ์ในอดีตก่อนและหลังการล่มสลายของตำนาน กล่าวว่ามีปัญหาเป็นเรื่องที่สั่งสมมาแต่อดีต เป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากิน พิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ชาวบ้านชุมชนรอบหนองเล็งทราย มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับหนองเล็งทรายตั้งแต่อดีต จากภาพวาดสะท้อนให้เห็นชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากหนองเล็งทรายในด้านต่างๆ เช่น การเข้าไปเก็บพืชผักสมุนไพร ธุรกิจด้านการประมง การจับสัตว์น้ำเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านทำอยู่เป็นประจำ กล่าวคือลักษณะการใช้ประโยชน์จากหนองเล็งทราย ชาวบ้านพัฒนาให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตมาจนถึงปัจจุบัน

เรื่องราวภาพวาดเหตุการณ์ตำนานหนองเล็งทรายก่อนและหลังการล่มสลาย สร้างขึ้นเมื่อปี 2544 ณ วัดโพธาราม ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา

รูปภาพที่ 1 แสดงภาพวาดหนองเล็งทรายก่อนการล่มสลาย

รูปภาพที่ 2 แสดงภาพวาดที่ชาวบ้านได้พบปลาไหลเผือก พยายามลากขึ้นจากแหล่งน้ำ

รูปภาพที่ 3 แสดงภาพวาดชาวบ้านกำลังเตรียมทำอาหาร จากปลาไหลเผือก

รูปภาพที่ 4 แสดงภาพวาดภัยพิบัติทางธรรมชาติอย่างรุนแรง เกิดฟ้าร้อง ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว

รูปภาพที่ 5 แสดงภาพวาดหลังจากเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติอย่างรุนแรงเมืองทั้งเมืองล่มสลายกลายเป็น
หนองน้ำขนาดใหญ่
เหลือเพียงบริเวณสันดอนที่เกิดเหตุการณ์ไม่ล่มสลาย

2.3 บทบาทด้านความเชื่อ

ตำนานได้สะท้อนคติความเชื่อ สืบทอดความเชื่อจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันเป็นลักษณะการสืบทอดความเชื่อผ่านตำนาน ผ่านเรื่องราว บุคคลศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏในตำนานด้วยความเชื่อเหล่านี้ทำให้เห็นในสังคมปัจจุบัน ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อพื้นฐาน มาจากที่ชาวบ้านรับรู้เรื่องราวผ่านตำนานหนองเล็งทรายล่ม และเหลือเพียงดอนแม่หม้าย การพบซากโบราณสถาน โบราณวัตถุกระจายอยู่รอบหนองเล็งทราย การรับรู้ของชาวบ้านได้พัฒนาความเชื่อให้บริเวณนี้ เป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนเก่า และมีอารยธรรมที่เก่าแก่มิใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ สิ่งสถิตอยู่กับหลักฐานที่พบ ชาวบ้านรอบหนองเล็งทราย ให้ความยำเกรง ไม่กล้าเข้าไปทำการลบหลู่ดูหมิ่น หากเข้าไปทำกิจกรรมใดๆ ต้องทำพิธีเช่นไหว้ ขอขมาหรือขออนุญาตก่อนเสมอ มีเหตุการณ์แปลกประหลาดเกิดขึ้นในหนองเล็งทรายทำให้ชาวบ้านรับรู้อยู่เป็นประจำ ปรากฏการณ์เหล่านี้ ได้กล่อมเกลานำให้พฤติกรรมกาณ์ดำเนินชีวิตของชาวบ้านเข้าไปสัมพันธ์กับหนองเล็งทรายในลักษณะให้ความเคารพ เกรงกลัว ตอกย้ำความเชื่อให้ดำรงอยู่ในจิตสำนึกของชาวบ้าน ความเชื่อในระบบเครือญาติ ชุมชนต่างๆรอบหนองเล็งทราย มีการทำพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ย่าในแต่ละตระกูล นับว่าพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นพิธีที่สร้างความสัมพันธ์ ความเหนียวแน่นของกลุ่มเครือญาติ ในขณะเดียวกันระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ย่า เป็นเครื่องมือหนึ่งของการจัดระเบียบทางสังคม เป็นสิ่งที่กำหนดบรรทัดฐานและข้อห้ามของคนในชุมชนโดยการควบคุมบังคับพฤติกรรม ความเชื่อในการทำมาหากินของคนในชุมชนรอบหนองเล็งทราย เป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่สำคัญอย่างเหนียวแน่นกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะหนองเล็งทราย สังคมวัฒนธรรมและประเพณีของชาวบ้าน เป็นการแสดงออกของวิถีชีวิต มาผูกพันเกิดขึ้นจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ความเชื่อ และพิธีการเลี้ยงผีขุนน้ำ ของชุมชนรอบหนองเล็งทรายทางทิศตะวันออก สะท้อนให้เห็นการเคารพต่อธรรมชาติ และวิธีการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของหนองเล็งทราย นอกจากนี้ชาวบ้านเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์แฝงอยู่ในซากวัด สร้างเจดีย์ ตำนานดอนแม่หม้าย ตลอดจนหลักฐานทางโบราณคดี จากความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการใช้น้ำจากหนองเล็งทรายมีการเคารพสักการะเป็นประจำทุกปี ประเพณีและความเชื่อเหล่านี้กระทำสืบทอดมาตลอดจนถึงปัจจุบัน

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาตำนานหนองเล็งทราย อนุภาคและบทบาทที่มีต่อชุมชนบ้านสันขวาง มี 2 อนุภาค ได้แก่ อนุภาคเหตุการณ์ และอนุภาคสถานที่ โดยอนุภาคเหตุการณ์ ที่พบ คือ เหตุการณ์กินปลาไหลเผือก เหตุการณ์เมืองล่ม พบว่าลักษณะที่ใช้ร่วมกัน คือ อนุภาคของสัตว์สี่เผือก เหตุการณ์ภัยธรรมชาติ มีเหตุการณ์ที่คล้ายกัน เริ่มด้วยการกล่าวถึงสภาพบ้านเมือง วิถีชีวิต หลังจากนั้นชาวเมืองไปหาปลาไหลเผือก นำมาถวายท่านเจ้าเมือง หรือนำมาแบ่งให้คนในชุมชนกินทั่วทั้งเมือง หลังจากนั้นบ้านเมืองล่มสลายกลายเป็นบึง ลักษณะที่แตกต่างกัน คือ เหตุการณ์ของแม่หม้ายโมโหเอาเท้าเหยียบหัวปลาไหลเกิดอาเพศ แผ่นดินถล่มกลายเป็นบึง และอนุภาคสถานที่ คือ ศาลเจ้าพ่อหนองเล็งทราย บทบาทหน้าที่ของตำนานต่อชุมชน จากการศึกษาตำนานเรื่องเล่าหนองเล็งทราย พบว่าตำนานเหล่านี้สามารถแบ่งบทบาทออกเป็น 3 บทบาท ได้แก่ บทบาทตำนานกับการอธิบายพิธีกรรม บทบาทในการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่นของตนในรูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง บทบาทด้านความเชื่อ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ การศึกษารุ่นนี้เป็นการศึกษาที่อธิบายถึงสาเหตุความล่มสลายของเมือง ที่เกิดจากอนุภาคของสัตว์สี่เผือก ปลาไหลหรือนาค โดยตำนานกระจายอยู่ทั่วภูมิภาคของกลุ่มน้ำโขง ตำนานเป็นการกล่าวถึงที่มาของการกำเนิดแหล่งน้ำในพื้นที่ต่างๆ ซึ่งตำนานหนองเล็งทราย มีความคล้ายคลึงกับตำนานกวี้นพะเยา จังหวัดพะเยา และตำนานโยนกนคร อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ แต่ไม่สามารถทราบสาเหตุถึงการกำเนิดของตำนาน ว่าตำนานไหนเกิดขึ้นก่อน เนื่องจากทั้ง 3 ตำนานอยู่ในอาณาเขตบริเวณใกล้เคียงกันจึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ตำนานเหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน นอกจากนี้ยังมีตำนานหนองสระเรียม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ตำนานเวียงหนองล่อง(จันจว้า) อำเภอมะจัน จังหวัดศรีสะเกษ เป็นตำนานที่เคยเกิดขึ้นในภาคเหนือ กล่าวว่า เป็นบ้านเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรือง ชาวเมืองได้ออกไปหาปลา แล้วได้พบกับปลาไหลเผือก จากนั้นได้นำมากินสุดท้ายเมืองทั้งเมืองล่มสลายกลายเป็นบึงขนาดใหญ่ ซึ่งสอดคล้องกับอนันต์ ลากุล(2560)⁵ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม ความเชื่อท้องถิ่น เกี่ยวกับเมืองล่มในภาคอีสานทั้งหมด นอกจากนี้

⁵ อนันต์ ลากุล. (2560). ตำนานเมืองล่มในภาคอีสาน ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม ความเชื่อ กับท้องถิ่น.

ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประจักษ์ สายแสง (ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์)⁶ ได้ศึกษาหน้าที่ของตำนานในการอธิบายประสบการณ์ทางความเชื่อ มาเป็นองค์ประกอบในการอธิบายสัญลักษณ์ในตำนาน และศิวพร ณ ถลาง(2552)⁷ ได้ศึกษาอนุภาคกับความคิดเชิงวัฒนธรรม อนุภาคสัตว์สี่เท้าที่มีผลต่อการล่มสลายของบ้านเมืองในอดีต กล่าวได้ว่าตำนานเมืองลุ่ม มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตำนานเมืองลุ่มในท้องถิ่นอื่นๆ ที่กระจายตัวอยู่ และยังสะท้อนภาพความคิดทางสังคม คติความเชื่อ อิทธิพลของความเชื่อ รวมถึงเรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ ตำนานมีความโดดเด่นมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมทำให้สังคมดำรงอยู่ได้มาจนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

1. ศึกษาเปรียบเทียบตำนานเมืองลุ่มในภูมิภาคต่างๆ
2. ศึกษาการลงโทษของสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีในตำนาน

เอกสารอ้างอิง

ก่องแก้ว ใจวงศ์. สัมภาษณ์. (13 ธันวาคม 2562).

ประจักษ์ สายแสง. (ม.ป.ป.). *เท่าที่จำได้*. กรุงเทพฯ: บริษัท ทริปปี้ล กรุ๊ป

พระธรรมวิมลโมลี. (2538). *ตำนานเมืองเชียงใหม่*. กรุงเทพฯ: ศิลปะวัฒนธรรมพิมพ์เนศ
พรินต์ติ้ง เซนเตอร์.

พระมหาศรีบรรดร ธิธัมโม. (2546). *นิทานพื้นบ้านเมืองพะเยา*. พะเยา: กอบคำการพิมพ์.

พระโสภณพัฒน์นอม. สัมภาษณ์. (2 พฤศจิกายน 2562).

ยอดชัย มะโนใจ. สัมภาษณ์. (16 พฤศจิกายน 2562).

ศิวพร ณ ถลาง. (2552). *ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน*.
(พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เหล่า มะโนใจ. สัมภาษณ์. (13 ธันวาคม 2562).

อนันต์ ลากุล. (2560). *ตำนานเมืองลุ่มในภาคอีสาน ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม*

ความเชื่อกับท้องถิ่น. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

---

⁶ ประจักษ์ สายแสง. (ม.ป.ป.). *เท่าที่จำได้*. ศึกษาหน้าที่ของตำนานในการอธิบายประสบการณ์ทางความเชื่อมาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการอธิบายสัญลักษณ์ในตำนาน

⁷ ศิวพร ณ ถลาง. (2552). *ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.